

Kerékgyártó Gizella

A börtönügy reformja Horváth Boldizsár minisztersége idején

Idén 140 éve, hogy az 1867-ben létrejött dualista kormányzat gróf Andrássy Gyula vezetésével megkezdte munkáját. Az igazságügy újjászervezési munkálatai – melyek közé „első sorban a börtönügy is felvétellett” – az első közpolgári származású magyar miniszterre, Horváth Boldizsára vártak. Február 20-án vette át kinevezését, bemutatása a képviselőházban rá egy hétre történt meg.

A magyar jogászok és különösen az ügyvédi kar örömmel fogadta Horváth Boldizsárt miniszterként. Ki is volt ő, honnan jött? A szombathelyi születésű politikus és jogtudós eleinte ügyvédként ténykedett, később országgyűlési képviselő a pesti, majd a debreceni parlamentben. Már ügyvéd korában híre kelt rendkívüli beszédeinek, Deák is fölfigyelt rá, s gyakran vendégül látta kehidai házában. A szabadságharc bukása után a magyar ügyért kiállt jogász osztrák fogságban is volt. Részt vett az Országbírói Értekezleten és az 1861. évi országgyűlésen, ezáltal még szélesebb körben ismerhették meg szónoki, politikusi képességeit. Jeles cikkeket írt igazságügyi és közigazgatási kérdésekről szakfolyóiratokba. (Tudományos munkássága elismeréseként az MTA 1861-ben levelező tagjává, 1868-ban tiszteletbeli tagjává választotta.) 1863-ban a Földhitelintézet egyik létrehozójaként annak jogügyi igazgatója lett, majd újabb képviselői munka után Deák javaslatára került az igazságügy élére.

„Mindjárt hivatalba lépése percétől ránehezedett feladatok terhe alkalmas volt öt nemcsak az elbizakodástól megóvni, hanem még a dicsőség mámorából is hamar kijózanítani” – írta Berzeviczy Albert Horváth Boldizsárról.¹ Az 1867-ben visszaállított alkotmányos kormányzat működése elején ugyanis a börtönügy és az egész büntetési rendszer „a legchaotikusabb” állapotban volt. Megszűnt a Helytartótanács, az Igazságügyi Minisztériumra hárultak feladatai. Másfél évtizedes előbb teljes elnyomatás, majd tapogatózás után volt teendő bőven e területen is.

1867-ben egy modern, polgári börtönügy kialakításának tervével fellépő igazságügyi tárca látott munkához. Az igazságügy-miniszter feltett célja volt a korabeli börtönállapotok javítása és egy lehetőség szerinti legjobb börtönrezsím kialakítása. 1867. október 18-án Csillag László osztálytanácsost és Tauffer Emil fogalmazót is e célból bízta meg, hogy tanulmányozzák a hazai börtönviszonyokat, s az országos intézetekről készítsenek állapotjelentést, a szükséges változtatásokhoz pedig álljanak elő javaslataikkal. Csillag és Tauffer végigjárták az országos fegyintézeteket, személyes élményeiket és tapasztalataikat terjedelmes munkában foglalták össze. Jelentésük hű képet adott a

¹ Berzeviczy Albert: Horváth Boldizsár emlékezete. Bp.1903. 8.

még mindig feudális jellegű és az osztrák börtönpolitika által sem túlságosan jobbított intézetekről.

Az architektúrális viszonyok tekintetében megállapították, hogy a mesterségesen, központi akarat alapján börtönnek nyilvánított intézetekben rossz a biztonság, illetve csak többletmunkával és többletkiadással szervezhető meg. A kaszányakból, kolostorokból, várakból börtönné „avanzsált” épületek sem egészségügyileg, sem építészeti szempontból, sem biztonságtechnikailag nem voltak megfelelőek.

A hivatalos jelentés egy másik pillére az elhelyezési nehézségeket részletezte, utalt például az éjszakai teljes elkülönítés megoldhatatlanságából bekövetkező nemi „eltévelyedések”-re. Hangsúlyos pontja a jelentésnek az örök képzetlenségét, iskolázatlanságát, alkalmatlanságát és az egész személyzet felkészületlenségét bemutató rész is. A szerzők végül kemény kritikával illetik a munkáltatást, a bérleti rendszert.

Csillag és Tauffer munkáját a minisztérium nyomtatásban is közzétette, így ez volt a kezdete annak a nyilvánosságnak, amely a börtönügyi politika egyik elve volt. Horváth Boldizsár célul tűzte, hogy a „közönség” körében érdeklődést keltsen a börtönügy iránt, meggyőződése volt, hogy a legjobb börtönrendszer is elégtelen marad, ha nélküli azt a társadalmi segítséget, melyet a szabadulók tekintetében az állam polgárai képesek adni. Gondolataiból kiolvashatjuk a kommunikáció fontosságának felismerését. A jelentés közzétételének másik oka annak megvitatása volt. „A nyilvánosságot a börtönügy javítására e részben is termékenyen kívánta tenni. Az állapot fel volt tárva a nemzet szeme előtt. Nyíltan, tartózkodás nélkül. A hiányok ki voltak emelve. Sőt az orvoslási módok is előadottak...”²

Maga az ötlet – a közönség bevonása a börtönügybe – nem a miniszter „találmánya”, hiszen már a 67 előtti börtönügyi irodalom egyik fő funkciója is az ismeretterjesztés volt. A kiegyezés korának börtönügyi irodalma azonban már nem volt azonos a reformkori népszerűsítő jellegű, bulvárlapok és kalendáriumok hasábjain megjelenő híranyaggal: ez az irodalom szakmai, tudományos fórumná nőtte ki magát. A reformkori, inkább politikai megközelítés – a komak megfelelő értelemben vett – a liberalizmus harcának egyik epizódjává tette a polgári börtönügy megteremtésének gondolatát, a kiegyezés tájára ez a politikusok, újságírók által megindított gondolat kísérlet tudományos igényű publicisztikává alakult, mintegy előkészítvén a dualista kormányzatra váró szakmai kihívások megfogalmazását.

Kikből állt ez a „szakember-gárda”, akik a polgári börtönügy megteremtéséhez tudományos vagy külhonban szerzett ismereteiket, tapasztalataikat adták? Ide sorolható mindenekelőtt Pauler Tivadar, a későbbi igazságügy-miniszter 1864-es Büntetőjogtanával, mely a börtönrendszerek tekintetében is korszerű ismertetést adott; Karvasy Ágost, aki a legújabb börtönügyi elgondolásokról írt tankönyvet; Részó Ensel Sándor, Pest vármegye tisztiügyésze „A külhoni fogházak börtönrendszereiről” című, 1865-ben megjelent már-már irodalmi jellegű munkájával; és nem utolsósorban a pesti egyetem jogi ka-

rának 1866. évi börtönügyi pályázatára beérkezett két díjazott mű szerzői: Bozóky Alajos, illetve a kitünő szerzőpáros, Pulszky Ágost és Tauffer Emil.

Ez utóbbiak „A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása különös tekintettel Magyarországra” című könyve már a kortársak szerint is a legjelentősebbnek számított. Mezey Barna ezt írja a mű jelentőségéről: „Magam részéről... a modern magyar börtönügyi szakirodalom kezdetének, egy korszakhatárt képező tanulmánynak tekintem...”, Pulszky Ágost és Tauffer Emil ... nagymértékben hozzájárultak az általuk is oly nagyon hangsúlyozott modernizációs folyamathoz..., e mű lett a magyar börtönügyi irodalom alfája (s maradt is napjainkig).”³

A szerzők megkülönböztetett fontosságot tulajdonítanak a javításnak mint a büntetés legfőbb céljának, s bár a büntetéssel szembeni elvárásaiknak (személyesség, arányosság, egyenlőség, megmérhetőség, példaság) mindenben megfelelő szankciót ők is megvalósíthatatlannak látják, a szabadságvesztés-büntetést tartják a legelfogadhatóbbnak. Munkájukban foglalkoznak börtöntörténettel, elméletek ismertetésével, a magyar börtönviszonyokkal, legtöbb mondanivalójuk azonban a fogházjavításról és a börtönrendszerekről van: külön elemzik – itt még annak híveként – a magánrendszert, szólnak a börtönélet néhány területéről, s olyan egyéb intézményekről, mint a feltételes szabadság vagy a közvetítő intézet.

A sajtóorgánumok közül a Jogtudományi Közlöny és a Jogtudományi Hetilap adtak helyet a börtönügy témájának, ahol számos hosszabb-rövidebb írás jelent meg többek között Friedmann Bernát, vagy a szerkesztő, Dárday Sándor tollából.

Nagyvonalakban e szerzők és műveik voltak a Horváth Boldizsár által is oly lényegesnek tekintett széleskörű nyilvánosság s a magyar jogásztársadalom „felvilágosításának” alapjai, majd egyes parlamenti viták elméleti indíttatásai.

E szakírók közül Tauffer Emil – minisztériumi megbízatása, illetve lipótvári igazgatása alatt – a gyakorlatban is lehetőséget kapott a börtönügy művelésére. Tudományos ismeretei mellett munkáját külföldi tanulmánykörútján szerzett tapasztalatai is megalapozták. Az 1868. augusztus 14-én kelt 1611. számú utasítás értelmében ugyanis – itt még mint miniszteri biztos – Csillag Lászlóval kiküldettek azzal, hogy „Poroszországban a moabiti, Szászországban a zwickau, Oldenburgban a vechtai, Badenben a bruchsal, Bajorországban a st.-georgeni és Schweiczban a st.-galleni és lenzburgi fegyházakat tekintsék meg”⁴, és tanulmányozzák a börtönrendszert. Vizsgálódási szempontjaik majdnem minden részletre kiterjedtek: épületszerkezet és –beosztás, oktatás és lelki gondozás, a nőkkel és fiatalokkal kapcsolatos bánásmód stb. „Kinyomozandó” volt továbbá, hogy az egyes házakban működik-e a feltételes szabadonbocsátás intézménye, vagy vannak-e fegyencóvó egyletek.

Csillag és Tauffer, akik részletes adatbeszerzésre is kötelezve voltak, a börtönrendszerek közül az úgynevezett fokozatos rendszerről írták a legkedvezőbb véleményt. A nyugat-európai börtönügyi irodalomhoz hasonlóan nálunk is a két fő problematikát a

3 Mezey Barna: A magyar polgári börtönügy kezdetei. Bp. 1995. 123., 138.

4 Megyery I. m. 86.

halálbüntetés eltörlése vagy legalább visszaszorítása, illetve a legtökéletesebbnek vélt börtönrendszer megállapítása és törvénybe iktatása jelentette. Ebből következően „börtönrendszerek harca” indult meg, szakembereink a külföldi intézetek gyakorlatából igyekeztek tapasztalatot meríteni, hogy megalapozzák a hazai szisztémát.

Ez a szakmai vita hosszú évekre lekötötte a jogtudósok munkáját, Hacker Ervin még 1917-ben is foglalkozik a témával: „A leghelyesebb megoldás az lenne, ha a rövidebb tartamú szabadságvesztés-büntetéseket általában magánelzárásban, a hosszabb tartamú szabadságvesztés-büntetéseket pedig a fokozatos rendszer szerint hajtánák végre.”⁵

Magyar viszonylatban valóban e két rendszer mellett és ellen érveltek a legtöbbet. Melyek voltak ezek főbb jellegzetességei?

Kialakulása tekintetében a magányrendszer az első, lényegében ennek és az ún. auburni vagy hallgató szisztémának a pozitívumaiból alakult ki később a fokozatos rendszer. A philadelphiai vagy magányrendszer eredetét valahol a középkori kolostorok bűnbánatot gyakorló, egyedüllétre kötelezett szerzetesei között, tehát az egyház rendi életének fenyítő gyakorlatában kell keresnünk. Ahogy a bűnbánó szerzetes egyedül maradt a cellában az Istennel, az elítélt számára is a Biblia biztosította lelke „karbantartását”. Az oktatás – mint ahogy minden más tevékenység is – a rabtársaktól és a személyzettől elkülönítve fülkerendszerben folyt, a séta templomba menetelkor pedig láncban és csuklyában (ahogy Réső Ensel Sándor könyvében⁶ olvashatjuk) történt. Kezdetben a munkavégzés is tilos volt, mondván, hogy erkölcsi jobbitást csak az ember „magába szállása” hozhat.

Az ír, illetve angol fokozatos rendszer értelmében a büntetések végrehajtása négy, illetve a fogházban – a közvetítő intézet elhagyásával – három fázisban történt: a büntetés egyharmad részéig, de legfeljebb egy évig magánelzárást alkalmaztak, ezután következett a közös munka, majd a szabadulásra felkészítés a közvetítő intézet segítségével, végül a feltételes szabadság intézményének alkalmazása. Több-kevesebb sikerrel felhasználták a magányrendszer tapasztalatait is. Az „írlandi” rendszer melletti döntéshez nagymértékben hozzájárult a Csillag és Tauffer által 1869-es kiküldetésük alkalmával e tárgyban született kedvező vélemény.

A börtönrendszerekről Finkey Ferenc álláspontja meggyőző: „Mindegyik rendszerben van egy helyes gondolat... következetesen pontossággal végrehajtva mindegyikkel szép eredményt lehet elérni. A legjobb, ha nem ragaszkodunk egyoldalú szeretettel az egyik, másik rendszerhez, hanem mindegyiket alkalmazzuk ott, ahol általa a büntetés célja a büntetettek valamelyik osztályával szemben a legjobban elérhetőnek ígérkezik.”⁷ Valóban, később egyik megoldás sem maradt érvényes a maga klasszikus mivoltában, a kiegyezés idején azonban még viták folytak egy-egy rendszer mint az auburni, philadelphiai, genfi, müncheni, ír stb. diadalra juttatásáért szerte a világban.

A miniszter programja tehát – a börtönügyi reform és egy korszerű börtönrendszer kialakítása – nem volt könnyen megvalósítható. Pedig megvolt az erős tenni akarás,

⁵ Hacker Ervin: A börtönrendszerek. Pécs. 1917. 43.

⁶ Réső Ensel Sándor: A külhoni fogházak börtönrendszereiről. Pest. 1865.

⁷ Idézi Hacker 43.

rendelkezésre álltak a szakemberek munkái, fennállt a választási lehetőség a külföldi mintákból, megszületett a magyar fegyintézeti állapotrajz a miniszteri bizottmány jelentése alapján, valamint érvényesült az országgyűlés és a közönség támogatása. Ami megnehezítette a munkát, az architekturális korlátok és az anyagi források szűkössége voltak. Ez utóbbiak tekintetében mégis nagy eredmény, hogy az abszolutista időszak 23 ezer forintos támogatásához képest a kiegyezést követő öt évben csaknem évi 700 ezer forint jutott börtönügyre a költségvetésből! A támogatást leginkább épületbővítésre és a személyzet javadalmazásának javítására használták fel.

Csillag és Tauffer kiküldetéseinek és tapasztalatainak eredménye az 1869. évi Házsabályok, teljes címén: „Házsabályok és szolgálati utasítások a magyar királyi fegyintézetek, úgyszintén az azoknál alkalmazott hivatalnokok és örök számára”. A szabályzat a modern börtönügy alapelveire támaszkodott, s már első pontjában leszögezte: „A fegyenczeket káromolni, úgyszintén ütlegekkel, lökdössel vagy bármí más embertelen módon bántalmazni sem a hivatalnokoknak, sem az öröknek nem szabad...”⁷⁸ A börtönigazgató hosszas passzusokon át felsorolt kötelezettségei is a polgári börtönügy irányába mutattak: az elítéltek erkölcsi javítása szempontjából köteles volt közöttük naponta megjeleníteni, velük beszélgetéseket folytatni, és a bánásmódot egyéniségükhöz igazítani. Az elítélt helyes foglalkoztatását pedig a javítás legfontosabb eszközének deklarálta a rendelet.

A rendelet középpontjában az elítélt állt, a büntetés-végrehajtási szervezet és személyzete – bár funkcióik és feladataik nagy alapossággal kerültek bemutatásra – csak másodlagos figyelmet kapott. A szabályzat alapelvei a magánelzárás, az elítéltek differenciált elhelyezése, a humánus bánásmód voltak. Az előbbi kettő megvalósulását az építészeti adottságok akadályozták, az utóbbi korlátja pedig maga a még feudális szemléletű, szakmailag képzetlen, a társadalom legalsóbb rétegeiből toborzott felügyelő személyzet volt, amely nehezen idomult az olyan modern elvekhez, mint a nevelés, oktatás vagy a javító célú munkáltatás. A rendelet nem terjedt ki az akkor még belügyminisztériumi fennhatóság alatt álló fogházakra, megyei börtönökre, így csak részlegesnek volt mondható.

Horváth Boldizsár a fegyházi rendtartás ideiglenes alkalmazását remélte alkalmazhatónak a véglegesnek szánt megoldásig, vagyis az 1843-as javaslat változtatásokkal történő törvényi rendezéséig. A Házsabályok mindenesetre megalapozták a börtönügyi fejlődés jogi feltételeit, a fokozatos – progresszív – börtönrendszer mellett téve le a voksot.

Az osztrák megoldástól eltérően itthon nem alakult országos felügyelőség, ehelyett egy osztálytanácsost bíztak meg a minisztériumban a börtönügyek rendezésével, amelynek munkáját az „elnöki és legislatív osztály” segítette. A Házsabályok az igazgató kötelességeinek utolsó pontjaként előírta, hogy – részletes instrukciók alapján – köteles év végi kimutatást készíteni az általa vezetett intézet állapotáról. Az igazgatói jelentésekből kapott képet a minisztérium a mindenkori országos helyzetről.

A jelentések között egészen kiemelkedők is akadtak. „Tauffer Emil lipótvári igazgatósa alatt a lipótvári igazgató jelentése nem egyszerűen egy éves jelentés, hanem egy remekmű, szaktudományos érték, melyben nemcsak a helyzetkép, hanem a lipótvári állapotoknak az európai fejlődési tendenciákra való kivetítése, tanulságok és javaslatok is benne foglaltatnak.”⁹ Tauffer nagy figyelmet fordított az elitáltak tanítására, a tudás iránti érdeklődés felkeltésére. A szabadságvesztés büntetést önmagában nem látta elegendő jobbitó eszköznek a bűnözés fő okaival – a tudatlansággal, a szenvedélyek túlcsapongásával, a szegénységgel – szemben. A minisztériumi szakember széles látókörűségével és tenni akarásával az országgyűlés tevékenységét értékelve megállapítja, hogy bár napirendre került a feltételes szabadonbocsátás kérdése, mely véleménye szerint igen hasznos és meghonosítandó intézmény, a képviselők kevés érdeklődést mutatnak a börtönügy iránt. „Útmutatás és tájékoztatásul szolgálhat ez, hogy a börtönügyi reform keresztülvitelére az impulsust és közreműködést ne kívülről várjuk, hanem magunk lobogtassuk a kezdeményezés zászlóját.”¹⁰

A kor legkiemelkedőbb börtönügyi szakemberének és tudósának véleménye sajnos helytálló volt. Alig akadt, aki hozzá hasonló törekvéssel és lelkesedéssel szolgálta volna a börtönügyet. Sajnálatos módon e kérdés az akkori jogásztársadalmat sem érintette meg kellőképpen, pedig a tárca szívesen vett minden kezdeményezést, rászorult minden jobbitó szándékra.

A minisztériumi munka feszített tempóban folyt. Horváth Boldizsár az igazságügyi reformokkal kapcsolatban már 1867-ben tanácskozást hívott össze. Ennek egy albizottsága a 43-as törvénytervezet átdolgozását javasolta, amelynek a miniszter helyt adott, és megbízta Csatskó Imre táblabíró és munkatársait a feladattal. A módosított változat 1869-re készült el, de nem kapott bizalmat, így 1870-ben a miniszter Csemegi Károly államtitkárnak adott újabb megbízást. Ő az 1843-as elaborátumot nem tartotta kielégítőnek, s egészen új kidolgozásba kezdett.

A börtönügyet egy erős, átfogó törvényi szabályozás segítette volna, ennek létrejöttét azonban számos tényező akadályozta, és ezzel Horváth Boldizsár is tisztában volt. A közvéleményt és a politikát is a bírósági szervezet létrejöttének és függetlenségének ügye kötötte le inkább, nem a büntetések végrehajtása, mint azt Tauffer Emil is megállapította. Ennek ellenére a tárca foglalkozott a „börtöntörvény” ügyével, mellyel szintén Csillag és Tauffer voltak megbízva. Az 1867-es országjelentés is egy lehetséges koncepció előkészületi munkálatai közé sorolható. A külföldi tanulmányutak is segítettek a kodifikációs előkészületeket.

Az egységes börtönügyi koncepció létrejöttét akadályozta a még fennálló „kettős igazgatás” ténye is. A börtönfelügyelettel lényegében két tárca foglalkozott, az igazságügyihez tartoztak az országos, míg a belügyihez a megyei intézetek. Ez utóbbiakkal kapcsolatban Mezey Barna kifejezését idézve legfeljebb „tömlöcügyről” lehetett be-

9 Mezey I. m. 199.

10 Tauffer Emil: Évi jelentés a lipótvári kir. orsz. fegyintézet 1872. évi állapotáról. In: Megyery I. m. 182.

szélni, mivel a házakban rendre konzerválódtak a feudális viszonyok, s az „országos intézetekre korlátozódó fejlesztéseknek még a szele sem érte”¹¹ a megyei intézeteket.

A belügyi vezetésnek nem állott érdekében a – várhatóan igazságügyi irányítás alá kerülő – megyei házak viszonyainak javításáért erőfeszítéseket tenni. Ez a fajta dualitás elméletileg az 1869. évi IV. tc. meghozataláig tartott, a gyakorlatban viszont túlélte Horváth Boldizsár miniszterségét is, hiszen csak 1872. január 1-jén fejeződött be a megyei börtönök átadása. A miniszter utódai ezek tekintetében kezdhették újra minden, az országos intézeteknél addigra már gyakorlatba ültetett reform megvalósítását.

Törvényi rendezés híján a már említett Házzsabályokon túl több utasítás is született. Az 1867. augusztus 29-i 7844. számú utasítás meghagyta a Helytartótanács korábbi döntését a fogvatartottak évi rendszeres himlő elleni oltásáról, és kiegészítette azzal, hogy az újonnan befogadottakat is megérkezésükkor be kell oltani. Az október 12-én kelt 923. számú rendelet arról intézkedett, hogy a sajtóvétségért fogságra ítélték a megyei vagy a városi tömlöcökben és a közönséges bűnösöktől elkülönítve kerüljenek elhelyezésre, valamint, hogy szelídebb bánásmódban részesüljenek, és lehetőleg a lakóhelyükhöz legközelebbi intézetben töltsék büntetésüket. Majd éppen e foglyok elhelyezési körülményei miatt egyre több támadás érte a minisztériumot, míg a kabinet döntése alapján országos intézetbe lettek szállítva. Az államfogoly részére a büntetést valóban csak személyes szabadságának elvonása jelentette, hiszen „számos kedvezmény megillette, így a saját ruha, ágynemű, bútor használata, fogyasztott bort, sört, dohányozhatott, nem terhelte munkavégzési kötelezettség.”¹²

Jelentős előrelépés volt, hogy – még Horváth Boldizsár minisztersége idején – a politikai foglyok és a sajtófegyencek részére Vácott felállításra került az államfogház. Fontos esemény volt még a kiegyezés évében a megtorlás áldozataivá vált politikaiak szabadon bocsátása. 1868. május 1-jén a királyi kormánysház felügyelete alatt álló erdélyi intézetek az igazságügy-minisztériumhoz kerültek, ezzel a fegyintézeteket egységes kormányozás alá vonták. Az 1869. február 10-i rendelettel megszűnt a testi fenytés fegyelmi büntetésként történő alkalmazása. Horváth Boldizsár minisztersége vége felé pedig „az 1871-iki LVII-ik t. cz.-ben úgy bűnvádi, mint rendőri esetekben eltörülte s a már meghozott ítéletekben is elengedte e lealázó testi fenytéket, a botot, a derest, mint fő-, mellék- vagy súlyosbító büntetést, úgyszintén a bilincs alkalmazását...”¹³ Végül a fontosabb intézkedések közé sorolható a fegyörök oktatásának bevezetése az elítéltekkel való bánásmódról, hivatali teendőkről és feljebbvalójuk iránti viselkedésről.

Megjegyzendő, hogy a testi fenytéssel és a bilincshasználattal kapcsolatos intézkedések hatására radikálisan csökkentek a fegyelmezési lehetőségek. Ebből adódóan a költségvetési szükséglet is nagyobb lett, például magánzárkák építésének szükségessége miatt, hiszen a fegyelmet továbbra is fenn kellett tartani.

Idővel megváltozott Horváth Boldizsár parlamenti helyzete. A kezdetben lojális, a börtönügyért kiálló képviselők magabiztosságot nyervén egyre élesebben támadták a

11 Mezey I. m. 211.

12 Vókó György: A magyar büntetés-végrehajtási jog. Bp. – Pécs, 1999. 37.

13 Tóth Lőrinc: Emlékezés. 19-20.

minisztert, aki 1870-ben a költségvetési javaslat mellé előterjesztést írt a legsürgősebb teendőkről: magánzárkák építése a fokozatos rendszer alkalmazásához, a vallási oktatás és az egészségügy javítása, a személyzet létszámának növelése, a politikaiak és a sajtóvétség miatt elítéltek számára a váci államfogház létrehozása. Támadói (Irányi Dániel, Ivánka Imre, Zlinszky György) – főként a bérleti rendszer miatt – a gazdaságosság és a rabkezelés problémáját hozták elő. Zlinszky György például a következő véleményének adott hangot: „van kifogásom az ellen, hogy oly államban, mely el van mérülve adósságba..., mindjárt első szervezkedésünk alkalmával azon kezdjük, hogy a fegyenczeknek jobb és kényelmesebb ellátásáról gondoskodjunk... azon kezdjük, hogy építünk fegyencpalotát, s berendezzük azokat úgy, hogy e részben hazánk az európai civilizáció színvonalán legyen...”¹⁴

Zlinszky György szavai – laikus, demagóg színezetük ellenére – ma is elgondolkodtatóak. Hogyan fogalmazhatók meg – és egyáltalán megfogalmazhatók-e – határozott célok a büntetéssel kapcsolatban a mindenkori létező szociális viszonyok, társadalmi körülmények ismeretében? „Vajon... szervezhető-e büntetés-végrehajtás a reális társadalmi viszonyoktól elszakítva, tisztán szakmai szempontok alapján? Ez volt a dualista börtönügy első éveinek nagy kérdése”¹⁵ És tegyük hozzá: még ma is ez.

A bírált bérleti rendszert a miniszter sem tartotta helyesnek, de nem törölte el a még érvényben lévő kontraktusokat a házi kezelés bevezetése érdekében. Mi is volt e két szisztéma lényege?

A bérleti rendszerben a büntetés-végrehajtási feladatokat vállalkozóknak adták bérbe, akik az elítélteket ily módon munkáltatván meghatározott összeget – az olcsó rabmunkán jókora nyereséget szerezve – fizettek be a kincstárnak. Az elítélt eltartásáért (ruháztatás, ételmezés stb.) az állam nagy összegeket fizetett. Kétségtől kényelmes megoldás volt ez, de korántsem gazdaságos. Ráadásul idővel a bérlők saját költségeik leszorítása érdekében lefaragtak a fogva tartás minőségéből, amelyet az elítéltek saját bőrükön is megtapasztalhattak. A javítás céljai pedig teljesen háttérbe szorultak. A bérlő a teljes munkát (pl. a cipőkészítést, ruhavarrást) fázisokra bontva megosztotta a rabok között, s bár mindenki kiváló gyakorlatot szerzett a maga munkamenetét tekintve, a teljes szakmát nem tudták elsajátítani, s ez nem szolgálta a büntetés-végrehajtás érdekeit a reszocializáció tekintetében.

Horváth Boldizsár az 1871-es költségvetési előterjesztésben méltatta a házi kezelés előnyeit. A házi kezelést Vácott – ahol korábban lejártak a bérleti szerződések – vezették be először. Igaz, a beruházás jelentős anyagi ráfordítással járt, de idővel meghozta gyümölcsét. A házi vagy állami kezelés lényege tehát abban állott, hogy a börtön „menedzselése” az igazgatóság feladata volt. A büntetés-végrehajtás keretén belül szervezték meg a rabipart, a teljes szolgáltatást és működtetést. Az elítéltek a képességeikhez leginkább igazodó munkában vettek részt, a nevelés szempontjainak megfelelően. Horváth Boldizsár minisztersége alatt a házi kezelés bevezetésének viszont – mint említet-

14 Mezey I. m. 167.

15 U. o.

tük – komoly akadályai voltak, hiszen a bérleti szerződések lejártáig az ügyben nem sokat lehetett tenni.

A kiegyezés korában így ez az intézmény még kezdetleges formában volt, s csak a következő század 30-as éveiben vált igazán országos gyakorlattá. Ezen időszak tudósa, Finkey Ferenc a házi kezeléssel kapcsolatban azt vallotta, hogy „bármennyire fontos és kívánatos minden állami intézménynél a takarékoság és jövedelmezőség, ezt a szempontot a büntetés-végrehajtás területén csak másodlagosnak szabad elfogadni.”¹⁶ Valóban, bárminemű gazdaságossági vagy egyéb szempont preferálásával éppen a feltett büntetés-végrehajtási célok létjogosultságát kérdőjelezzük meg.

Visszatérve a börtönüggyel kapcsolatos parlamenti hozzáállásra: a kezdetben „joviális” képviselő urak idővel inkább kritikát adtak, mint pénzügyi segítséget, így a miniszter az 1871. évi költségvetés előterjesztése kapcsán a következő állásfoglalásra kényszerült: „...Ha valaki azon kérdést intézi hozzám, hogy az országos fegyintézetek ügyében megtörtént-e minden akként, hogy azok a tökély legmagasabb követelményeinek megfeleljenek? azt mondom: nem. És ez igen természetes azért: míg a börtönrendszer reformja a törvényhozás által meg nem állapíttatik: én administratív úton nem hozhatok be olyan intézkedéseket, melyek a törvényhozás határozatainak praejudikálnának.” Később így folytatta: „...ha valaki azon kérdést intézi magához: történt-e e téren addig is, míg a törvényhozás gyökeresen fogja megoldani a kérdést, történt-e mondom haladás? és ha egyúttal az ország fegyintézeteit bejárva lelkiismeretesen akar a kérdésre felelni: lehetetlen a mi érdemünket elvitatni.”¹⁷ Beszédére enyhült a támadók hangja, és az országgyűlés lényegében módosítás nélkül megszavazta a fegyintézeti költségvetést.

Mégis feloldatlan maradt a feszültség, a miniszter és a börtönügyért kiálló szakemberek erőfeszítései ellenére a költségvetés állapota lehetetlenné tette céljaik megvalósítását. „Horváth Boldizsár egyénisége nem abból az anyagból van alkotva, a melyet a hatalomhoz való ragaszkodás minden megtámadás ellen érzéketlenné tesz. És mégis nem annyira politikai ellenfeleinek támadásai, mint inkább a kellő támogatás hiánya saját pártja részéről oly reformtervezetekre nézve, melyeket ő a maga programjától és irányától elválaszthatatlannak tartott, lett oka, hogy már 1871. május 16-án lemondott a ministerségről.”¹⁸

Ellenfelei álmodozó idealistának gúnyolták, s bár a későbbi megemlékező, Szilágyi Dezső szerint is talán túl nagy hittel bírt a jogegyenlőségre épített intézmények átalakító hatásában, a nemzet egységes erejében és a társadalom segítőkészségében, alig több mint négyévi miniszteri működése alatt mégis ez az energia és túl nagy hit nyert igazolást az utókor szemében: joggal tekintjük őt a magyar igazságügy első nagy „reformátorának”.

Horváth Boldizsár 1871. június 5-éig vezette az igazságügyi tárcát. Ezt követően az akkor alkotott és azután más intézetekbe olvadt magyar földhitel-részvénytársaság és a

16 Idézi Kövér Ágnes: Rabmunka. Börtönügyi Szemle, 1994. I. 90.

17 Mezey I. m. 168.

18 Berzeviczy I. m. 11.

municipális-bank igazgató-elnökké választotta. 1877-ig viselte ezt a tiszteket. Horváth Boldizsár, akit mint a politikai szónoklat egyik legkiválóbb mesterét többen szónokminiszternek is neveztek, szépirodalommal is foglalkozott, 1887-ben a Kisfaludy Társaság rendes tagjává választotta.

Berzeviczy Albert a Kisfaludy Társaság 1903. február 8-i ünnepi közgyűlésén így emlékezett meg a már idős, de képviselőként még tevékenykedő volt miniszterről: „...a mikor a sor reá került, semmi egyéb nem volt kezében beszéde alatt, mint kerek fekete kalapja, sötét szemüvegén át méla homályosággal nézett a Háza, mely őt nesztelen, síri csendben hallgatta végig... mint egy méltóságteljesen gördülő kristálytisza hegyfolyamot ontotta a szót, tárta elő azt a szónoki remekművet, melyet készen, teljesen az utolsó eszméig átgondolva, az utolsó szóig kicsiszolva hozott magával bámulatos emlékeztető gyáiban.”¹⁹

Horváth Boldizsár börtönpolitikája utódainak is követendő példává vált.

A dualizmus későbbi kormányait – bár javítási szándékuk megkérdőjelezhetetlen – inkább szervezeti kérdések kötötték le, mintsem egy egységes börtönügyi koncepció kialakítása. A kiegyezés idejére utalva Finkey Ferenc 1933-ban a következőket írta: „Annál sajnálatosabb, hogy a börtönügy egészének a codifikálását egy félszázad alatt sem tudtuk tető alá hozni.”²⁰ Még sajnálatosabb, hogy ma, 2007-ben sem rendelkezünk büntetés-végrehajtási törvénnyel.